

Csámpai Ottó (Nyitracsehi):
Ki bírt nagyobb hatalommal.
Az Illésházy és Esterházy nemzetség
hatalma és dicsősége*

A két történelmileg jelentős magyar nemzetség⁴³ összehasonlítását két szociológiai kategória felől közelítjük meg. Míg a hatalom a politikai szociológia központi fogalma, addig a dicsőség inkább a kultúraszociológiába tartozik. Annak ellenére, hogy mindkét fogalom tartalma változott a korábbi évszázadok során, kénytelenek vagyunk a logikus visszatekintés útját követni, azaz az időben régebbi rendszer anatómiáját a mai, fejlettebb rendszer alapján vizsgálni, amely genetikai szerkezetében megőrzi a korábbi, történelmileg régebbi rendszerekben uralkodó alárendelt mozzanatok és viszonyokat. Így még a mai, modern fogalmi és kategoriális szerkezet is magában hordozza a távoli múltban használt fogalmak tartalmának maradványait. A *hatalom* fogalmát a modern szociológiában a legpontosabban Max Weber dolgozta ki. Szerinte a hatalom olyan viszony, amelyben a hatalmat gyakorló személy képes arra kényszeríteni az alárendeltek, hogy az ő elképzelése szerint cselekedjenek, függetlenül attól, hogy egyetértenek-e vele vagy sem. A hatalmi helyzetben működő csoportok vagy személyek, például az Illésházak vagy az Esterházak egyes képviselői legitim hatalommal, vagyis uralommal rendelkeztek, ami még a múltban is csak ott jelent meg, ahol feltételezték az engedelmesség lehetőségét.⁴⁴ Egy másik fogalom, a *dicsőség* kevésbé egyértelmű, még a tudományban sem jelenik meg így, inkább a rokon fogalmat, a *presztízt* használják. Ez erkölcsi elismerés; egyfajta tisztelet, amelyet egy személy vagy egy csoport egy társadalmon belül képességeivel, eredményeivel és viselkedésével kiérdemelt; egy adott személy vagy az általa elfoglalt helyzet társadalmi megítélésének kifejezése. Kifejezi az egyén státuszát egy adott társadalomban és a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét.⁴⁵

* * *

A Solomun család alapítója a magyar nemes Solomun volt, aki a XII. század közepén, a mai Légtől északra alapított egy hódoltsági birtokot, amelyet Salamonfalvának nevezett el, majd később Salamon-Wathára keresztelt át.⁴⁶ A Solomun család nemesi eredetű volt, de a 13. század elejére már annyira elágazóvá vált, hogy vagyona nagyon elaprózódott, így a család tagjai a kor szokásai szerint nem tarthattak igényt magas tisztségekre. Később a család négy fő ágra vált szét.

* A szerző 2023. november 7-én szlovák nyelven elhangzott előadásának magyar nyelvű változata a Máriatólgyes (szlov. *Dubnica nad Váhom*) első írásos emlékének 830-ik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencián, amelyen a ZMTE-et képviselte.

⁴³ A nemzetség fogalma itt a nagycsalád értelmében értendő, szemben a nukleáris családdal, mint vérrokonok többgenerációs csoportja, akik egy közös, ismert (valós vagy mítikus) őstől származtatják magukat.

⁴⁴ Lásd WEBER Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai*. 1. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1987, 77. old.

⁴⁵ A témában reprezentatívnak számít LEOPOLD Lajos: „A presztízs” (1912) című könyve (Magvető Kiadó, Budapest 1987).

⁴⁶ A középkori települések elnevezésének és a történelmi családok írásának helyesírását az ESZTERHÁZI János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája. Budapest 1901 című könyv szerint használjuk.

Ezek a Pós-ág, az Illésházy-ág,⁴⁷ az Esterházy-ág és a Dáma-ág. A Dámai ág Ladislaus (V.) Lajossal 1402 körül kihalt, és birtokai az Esterházy-ágra szálltak. A Pós-ág valószínűleg 1360 körül halt ki, valószínűleg az akkor még ismert István után, az ág tagjairól nem tudunk. Birtokait valószínűsíthetően az Illésházy-ág örökölte.

A család közös birtoka Wath és Salamonfalva volt. 1230-ban bírósági pert nyertek a mai Pozsony várának alattvalóival, és így kerültek birtokukba az Általútalja nevű, Lég felé eső földek. Tovább akarták terjeszteni birtokaikat ebben az irányban, és 1269-ben igényt tartottak a fent említett Általútalja területétől keletre fekvő mocsaras területre. Ebben a perben azonban alulmaradtak, és a földek a patonyai és a légi udvaroncok kezén maradtak.⁴⁸ A Salamon család Illésházy ágát eredetileg Elieswathának hívták, és a mai Illésháza is az Illieswatha nevet viselte. Az Esterházy ágból később két család is kiemelkedett; a Nagy-Salamon Pók család és az Esterházy család, amely a következő évszázadokban nagy hírnévnek örvendett.

* * *

Illésházy István két házasságának és ügyes gazdálkodásának köszönhetően a XVI. század végére Magyarország egyik leggazdagabb nemesévé vált. Először 1572-ben feleségül vette Zerdahelyi Dersffy István özvegyét, a húszéves Annát, Erdődy Péter horvát bán leányát. Felesége halála után, 1580-ban újraházasodott, és feleségül vette Pálffy Katalint, a jómódú Krusith (Krusics) János özvegyét. Közben vitába keveredett II. Rudolf császárral Szentgyörgy és Bazin birtok(rendezés)e kapcsán. Felségsértéssel (lat. crimen laesae maiestatis)⁴⁹ vádolták meg, és 1603-ban – valószínűleg Mátyás főherceg segítségével – elmenekült Bécsből, és a következő másfél évben Lengyelországban száműzetésben élt, majd visszatérve csatlakozott Bocskai István Habsburg-ellenes felkeléséhez. Bensőséges kapcsolatot ápolt Mátyás főherceggel, és jelentős szerepet játszott Rudolf trónfosztására irányuló terveinek keresztülvitelében. Hálája jeléül 1608-ban Liptó és Trencsén tartományok örökös kormányzójává nevezték ki, és egyúttal Magyarország nádorává is, amely tisztséget Nádasdy Tamás halála után negyvenhat évig nem töltötték be. Ezeket a tisztségeket azonban nem sokáig tölthette be, mert 1609. május 5-én meghalt.

Illésházy a Magyar Királyság szinte valamennyi vezetői pozícióját és intézményét megjárta. Ennek köszönhetően az akkori magyar társadalom minden társadalmi rétegével megtalálta a közös hangot, és megbecsült személyiség volt. Ennek ellenére meglehetősen anyagi volt, és soha nem felejtette el a vele szemben elkövetett sérelmeket.

Számos verset írt latinul és magyarul is, sőt 1592 és 1603 között naplót is vezetett, amelybe bejegyzést készített, de nem minden eseményről.⁵⁰ Sokan a törökök támogatójának tartották, míg mások a Habsburgokkal való jó viszonyával gyanúsították. Illésházy István politikai eszméit és törekvéseit bizonyos értelemben félreértelmezték és félreértelmezik ma is. Bizonyos mértékig a korabeli politikai kurzus is hibás volt ezért, de különösen a megfelelő elsődleges források hiánya. A kapott levelek közül sokat maga semmisített meg, hogy ne maradjon hátra kompromittáló anyag. Hasonlóképpen figyelmeztette a címzetteket, hogy semmisítsék meg a leveleit, mivel állandóan a császári kémek célkeresztjében volt.

Érdemes megemlíteni, hogy 1606 végén ő képviselte Bocskai erdélyi fejedelmet a törökökkel folytatott tárgyalásokon a Zsitvatoroki békekötésnél.

⁴⁷ A nemzetség családnevei számos változáson mentek keresztül. A család a XVII. században következetesen az Illiesházy vagy Illyesházy nevet használta. Az Illésházy forma csak a történetírói szakirodalomban megjelenő, bevett forma.

⁴⁸ ESZTERHÁZY János: Az Eszterházy család leírásához mellékelt oklevéltár. 3. - F. IV. 1/149. - H. O. I. 40.

⁴⁹ A vita és a per újabb részleteit lásd: KRUPPA Tamás: Illésházy István, Forgách Ferenc és a jezsuiták. Megjegyzések a felségsértési per előtörténetéhez. In. Századok, 157 évf., 2023, 2. szám, pp. 319-340.

⁵⁰ HORVÁTH Mihály: Magyarország történelme IV., Pesten, 1871. 416. o., 2. jegyzet.

Mivel nem voltak gyermekei, nagy birtokait Ferenc testvérének a fiára, Gáspárra hagyta. Illésházy Gáspár örökölte a Trencsén- és Liptóvármegye főispáni tisztséget is, amelyet 1610-ben töltött be.

* * *

Az Esterházy család, azaz a második salamoni ág egyik legjelentősebb alakja Esterházy Miklós volt. Itt is ki kell hangsúlyozni, hogy nem voltak ellenfelek, és a rokonság mellett segítették is egymást. Édesanyja, Katalin-Zsófia maga is az Illésházy családból származott, aki férjének 13 gyermeket szült. A már említett Illésházy István húga volt. Esterházy Miklós követte Illésházyt Istvánt Lengyelországba, és a Bocskai-felkelés idején is mellette volt. 1601-ben áttért a katolikus hitre. Felemelkedése rendkívül gyors volt. Tizenhárom évvel a bárói cím elnyerése után már birtokolta az összes olyan címet, amely az akkori magyarországi főnemesek számára elérhető volt. 1618-ban az Arany sarkantyú lovagjává ütötték. Egy évvel később szorgalmazta, hogy testvérei, Gábriel, Dániel és Pál is kapjanak bárói címet. 1626-ban megkapta a grófi címet, 1628-ban pedig a kor legmagasabb kitüntetését, az Aranygyapjas Rendet. Ezzel a kitüntetéssel Magyarország első nem uralkodójaként büszkélkedhetett (II. Lajos király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem után). Közben 1625-ben, annak ellenére, hogy katolikus volt, a soproni országgyűlés Magyarország nádorává választotta.

Maga a katolikus hitre tért Esterházy is vallja, hogy a protestáns Illésházy István tette őt emberré. A néhai nádor élete végéig igaz hálával emlékezik meg a nagybácsi (lat. avunculus) Illésházy István jószágáról. Mi több, Illésházy legnagyobb politikai életművének, a Bocskai-felkelés megszervezésének diplomáciai összefüggéseit is szívügyének tekintette az ifjú Esterházy, annak ellenére, hogy a következő időszakban Bethlen Gábor és Rákóczi György felkeléseinek kíméletlen bírálója volt. Bocskai felkelését azonban mindvégig a magyar szabadságért folytatott izzó küzdelemnek tekintette. Esterházy nemcsak hívő katolikus volt, hanem igyekezett vallási meggyőződését befolyási körén belül is kiterjeszteni. Sok magyar nagyságot rábeszél a katolikus hitre való áttérésre, a protestantizmus képviselőivel azonban a nemzeti érdekek érdekében mindenáron megegyezésre törekedett. Emiatt gyakran került éles vitába az egyházi méltóságokkal, köztük Pázmány Péter esztergomi érsekkel. Végül is ez a megkérdőjelezhetetlen hozzáállás Esterházy Miklós legjellegzetesebb vonásai közé tartozik, és személyét is a kor hazafiak panteonjába emeli.

Esterházy Miklós kitartó munkával fokozatosan a legmagasabb pozíciókba emelkedett. 1613-ban bárói rangot kapott, majd 1625-ben nádornak és a király helyettesének választották az országgyűlésen, és egyúttal a grófi címet is használhatta. Ennek egyik lényeges feltétele volt, hogy idejében (1600–1601) áttért a katolikus hitre. Nádorként megvédte a magyar birtokok jogait a Habsburg abszolútizmussal szemben, de mindent megtett politikai előmenetelért és birtokainak gyarapításáért. Mágóchy Ferenc kassai főkapitány udvarában beleszeretett annak feleségébe, Dersffy Orsolyába, akit férje halála után feleségül is vett. Közben bárói címeket szerzett testvéreinek, Gábornak, Dánielnek és Pálnak. Mivel azonban Dersffy Orsolya hét év házasság után meghalt, új feleséget keresett, és nőül vette a szintén tehetős Nyáry Krisztinát, Thurzó Imre árvai főispán özvegyét. Házasságkötést maga az esztergomi érsek (aki ekkor már Nagyszombatba költözött), Pázmány Péter celebrálta a szucsányi várkapornában. Pázmány Péter a XVII. század első felében élharcosa volt annak a folyamatnak, amelynek során az ellenreformációt a katolikus megújulás kísérte, és személyes érdeme, hogy a katolikus–protestáns vetélkedés viszonylag nyugodtabb körülmények között zajlott. Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina házasságából kilenc gyermek született.

Esterházy Miklós körül meglehetősen gyorsan kialakult egy nemesi csoport, amely a török kiűzését⁵¹ két alapelve alapozta: a nemzetközi szövetségi rendszerben indítandó hadjáratra és

⁵¹ Dolgozatunkban a török és az oszmán kifejezést szinonimának tekintjük, bár a szakirodalom az oszmánt részesíti előnyben.

Magyarország belügyeinek egyidejű rendezésére. Sőt, Esterházy Miklós nádor számára az utóbbi még az előbbinél is fontosabb volt. Élete végéig dolgozott rajta. Igaz, hogy kortársai a családi vagyon felhalmozójaként tekintettek rá. Más nemesek azonban ugyanezt tették. Esterházy Miklós számára azonban a vagyon inkább a hatalom eszköze volt, hogy minden téren szolgálni tudja nemzetét. A XVII. századi Magyar Királyság egyik legnagyobb politikusa volt, államférfiúi tisztsége mellett kiemelkedő eredményeket elérő hadvezér, a kultúra mecénása és az egyház adományozója is. Esterházy Miklós nádor 1645-ben bekövetkezett halála után fia, László vette át az Esterházy család fejének szerepét, de személyes hatalomra és dicsőségre való törekvését 1652. augusztus 26-án egy csata szakította félbe, amelynek a tankönyvek legfeljebb egy-két sort szentelnek.

Ez volt az a csata, amelyben egy maroknyi, talán ezer keresztény magyar katona gyalázatosan legyőzte és visszavonulásra kényszerítette a közel négyezer fős török sereget. Igaz, hogy a győzelemért súlyos árat fizettek, mert a csatába induló nyolc Esterházy közül négyen elpusztultak a csatatéren. Annak ellenére, hogy az Esterházy család egyik kései leszármazottja, a neves író, Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című művében „ócska vezekényi csatának”⁵² nevezi ezt az eseményt, ki kell hangsúlyoznunk, hogy a Vezekényi csata bizonyos mértékig jelentős mozzanata volt a magyar hadtörténelemnek, hiszen nagyban hozzájárult a törökök végső vereségéhez. Hadd idézzem egykori tanárom és barátom szavait: „Az 1652. augusztus 26-27-én lezajlott, török ellen vívott nagyvezekényi csata nemcsak a magyarság és a Zsitva völgye lakóinak szempontjából volt jelentős, hanem a Kárpát-medence népeinek szempontjából is. Például szolgált, hogy a török nem legyőzhetetlen és nincs joga más nemzeteket rabigában tartani, fiait rabláncra verni. Elég egy önfeláldozó, hazáját szerető, jól képzett sereg, megbízható vezéreivel az élen, és az oszmánokra súlyos csapást lehet mérni.”⁵³

A győztes csata eredményeként a magyar katonák harci morálja, amelyet a híres költő és törökellenes vezető, Zrínyi Miklós oly sokat bírált, rámutatva, hogy a XVII. század a romlás évszázada volt, és bár több-kevesebb kudarccal, de a harci események sorozata az 1683-as győztes bécsi csatához vezetett.

Érdemes megjegyezni, hogy a négy elesett fiatalember átlagéletkora 28 év volt. Túl fiatal a halálhoz! De attól a pillanattól kezdve, hogy csatába indultak, rájöttek, hogy ezzel tartoznak a hazájuknak és a nemzetüknek.

A főúri temetésre három hónappal később került sor Nagyszombatban. A korabeli források szerint több ezer fegyveres lovas követte a földig érő vörös posztóval letakart koporsókat. Az egész ország gyászolt, de nem feketében, hanem vörösben, a véres áldozat és a hősi halál jeleként. A látványos gyászszertartásnak köszönhetően az európai közvélemény számára az Esterházyak neve fogalommmá vált.

A látványos gyászszertartás után az Esterházy család kifelé is hirdetni kezdte, hogy bizonyos történelmi küldetése van Magyarországon, nevezetesen, hogy egyfajta összekötő kapocs a Habsburgok és az akkor Habsburg-ellenes Magyarország között. Az Esterházyak történelmi küldetését azonban, mint már utaltunk rá, már nagy elődjük, Esterházy Miklós nádor is kiválóan gyakorolta.

Amikor László 26 éves korában elesett a Vezekényi csatában, testvére, Esterházy Pál (1635–1713) egyik napról a másikra a család feje lett. Bár bátyja halálakor még csak 17 éves volt, hűségére eskette a szolgálókat, tisztviselőket és a katonai szolgálatot teljesítő zsoldosokat. Bezáratta a családi birtokok kapuit, mert az apja által szerzett örökséget a török dúlta országban veszély fenyegette és védelemre szorult. Az uralkodó, III. Ferdinánd (1637–1657) már szeptember közepén órá ruházta a Sopron vármegyei főispáni- és pápai főkapitányi tisztséget. Néhány héttel később, október 21-én Pál szinte titokban feleségül vette 11 éves unokahúgát, a lakompaki születésű Esterházy Orsolyát (1641–1682), féltestvérének, Istvánnak (apja első házasságából

⁵² ESTERHÁZY Péter: *Harmonia caelestis*. Budapest, Magvető 2000, 310. old.

⁵³ MOTESÍKY Árpád: *A nagyvezekényi csatamezőn* – 5. Hetedhétár 2005, 9. évf. 22. szám, 25. old.

született) lányát a fraknoi kápolnában. Így tudta összetartani és megvédeni az Esterházy-birtokot a többi családtag követeléseitől. A Nagyszombati Egyetem elvégzése után hamarosan katonai szolgálatra jelentkezett. Pált ekkor még kizárólag a már említett törökellenes vezető és költő, Zrínyi Miklós emberi, költői és katonai példája vezérelte. Katonaként egyik leghíresebb hőstette az volt, amikor Zrínyi oldalán harcolt az 1663–1664-es téli hadjáratban, sőt, jelen volt Kanizsi ostrománál és Új-Zrínyivár lerombolásánál is. Az általa megrendelt csatakép-sorozatot ábrázoló művek beleillessztek abba a politikai programba, amely Zrínyihez hasonlóan a török elleni aktív harcot kívánta hirdetni. Erről tanúskodik hadtörténeti műve, a *Mars Hungaricus*, amely Zrínyit ünnepli, miközben keményen bírálja a császári vezetést. Bár politikai karrierje később más irányt vett, Zrínyi 1664-ben bekövetkezett halála után is megtartotta törökellenes programját. Még ekkor is intenzív nemzetközi kapcsolatokat ápol; a császári udvaron kívül levelezett a velencei követtel, a pápával és annak nunciussal.

1681-ben Esterházy Pál gróf apjához hasonlóan szintén megkapta az Aranygyapjas Rendet⁵⁴ és Magyarország nádorává választották.

Dolgozatunk témájával kapcsolatban megemlítendő, hogy a Bécs melletti kahlenbergi csatában a Sobieski János lengyel király vezette keresztény sereg visszaverte a törököket, és győzelmével előkészítette Magyarország felszabadulását. Esterházy Pál is részt vett a Bécs védelméért vívott harcokban, sőt meg is sebesült a csatában, de nem tartozott hatásköre alá hadsereg, amelynek parancsolhatott volna. A birodalmi főváros felmentése után igyekezett minél több magyar katonát hadba állítani. Az országot Habsburgok uralma alatt akarta egyesíteni a török ellen. Neki köszönhetően közel 20 ezer keresztény katona is részt vett a felszabadító háborúban, ami nagyban hozzájárult a győzelemhez. Ennek része volt Sobieski Párkány elleni felvonulása, ahol császári csapatokkal, császári gyalogsággal és tüzérséggel megerősítve sikerült elfoglalni és megsemmisíteni az ott állomásozó török csapatokat. Az Esztergom felé tartó menekülés során a hidat lerombolták, és néhány nap múlva Esztergomot is elfoglalták a lengyel és császári csapatok. Közben a bécsi Udvari Haditanács nagy erőfeszítéseket tett egy önállóan szervezett magyar nemzeti hadsereg felállítására.

Esterházy Pál részt vett Buda 1684-es első, sikertelen ostromában is, de a két évvel későbbi sikeres visszafoglalásban már nem vett részt, mert nádorként nem akarta alávetni magát egyetlen német generálisnak sem. 1686-ban, amikor Caraffa tábornok sok ártatlan debreceni lakost megölt, megkínzott, majd súlyos hadisarcot vetett ki a városra, kemény szavakkal fordult a császárhoz; *Magyarország többet fizet most, mint amennyit százötven éven át a töröknek* – írta. Felróják neki, hogy mint Magyarország nádora 1687-ben rávette a rendeket, hogy mondjanak le az Aranybulla úgynevezett „ellenállási” záradékáról és a szabad királyválasztásról, mert „*a királyi családban Árpád vért tisztelhet a magyar*”.

Az 1687-es országgyűlésen a Habsburg-ház érdekében hozott határozatok értelmében II. András Aranybullájának (1222) a nemzet fegyveres ellenállási jogáról szóló 31. cikkelyét hatályon kívül helyezték, és kimondták a királyi családban a fiág örökösödését, aminek következtében a kilenc éves József, Lipót elsőszülött fia, a nádor segítségével 1687. december 9-én a 97 éves Széchenyi György esztergomi érsek által megkoronáztatott.⁵⁵ Cserébe a császár vállalta, hogy a töröktől visszafoglalt területeket az országhoz csatolja, csökkenti az adókat, mérsékli a gőgös császári hadsereget, és tiszteletben tartja a nemesség kiváltságait. A császár emellett az eperjesi vértörvényszéket eltöröltnek nyilvánította, és kártérítést ígért az áldozatok családjainak. E szolgálataiért Esterházy Pált a császár még ugyanabban az évben birodalmi hercegi rangra emelte.

⁵⁴ Utána az Esterházy család további tizenhat tagja kapta meg ezt a magas elismerést. További részletekért lásd: BERÉNYI László: Esterházyak – egy ezeréves család története. Első kötet. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont 2014, 123-137. old.

⁵⁵ Az 1681-es országgyűlés megnyitására érkező uralkodót a lajtaszentmiklósi mezőn egész ünnepi környezete hallatára Árpád véreként köszöntötte az egybegyűlt nemzet szószólója, Széchenyi Pál kalocsai érsek.

A vallásos, „példásan Máriás lelkű” nádornak⁵⁶ azonban sikerült rávennie I. Lipót Habsburg uralkodót, hogy a nagy oszmánellenes háború közepette 1693-ban, ő is megismételje Szent István felajánlását. Ezt meg is tette, az ég felé fordulva a következő szavakkal: „A visszaadott Magyarországot én a Te Szentséges Anyádnak, az Egek Királynéjának, Magyarok Nagyasszonyának, szentelem és egészen az ő oltalma alá rendelem.”⁵⁷ Még ezt megelőzően, de már birodalmi herceggként színpadot építtetett Nagyszombatban, és emellett zeneszerzőként is tevékenykedett. Harmonia caelestis címmel írt kantátáit ma is játsszák szerte Európában. A minden tekintetben hazafi és lelkes katolikus nádor csak egyetlen politikai irányt követhetett: kiűzni a törököket Szent István országának határaiból. Úgy vélte azonban, hogy ezt csak a Habsburg-dinasztia segítségével lehet elérni, ezért arra a meggyőződésre jutott, hogy a királyi család Magyarországon találhatja meg hatalmának legtermészetesebb súlypontját. Ez része volt annak, a már apja által vállalt küldetésnek, amelyet mai nyelven úgy lehetne megfogalmazni, **hogy értelmes közvetítés a magyar nemzet és a Habsburg uralkodó között.**

Az 1699. január 26-án aláírt karlócai békekötés véget vetett a Habsburg-török háborúnak, amelynek során a törököket végleg kiűzték Magyar Királyság területéről.

Esterházy Pál herceg 1713. március 24-én bekövetkezett haláláig teljes dicsőségben viselte a Magyarország nádora tisztét. Nem vett részt Wesselényi Ferenc összeesküvésében, és idegen volt számára II. Rákóczi Ferenc fejedelem felkelése is. Vitathatatlan tehát, hogy ő, akárcsak az Esterházy család legtöbb tagja, továbbra is fenntartás nélkül Habsburg-párti volt.

Mindazonáltal az a tény, hogy Esterházy Pál első felesége, Orsolya halála után, akitől 18 gyermeke született, újra férjhez ment, mégpedig a Habsburgok egyik legnagyobb ellenségének, Thököly Imrének a húgához, Évához. Ez a legnagyobb bizonyíték arra, hogy képes volt visszafogni Habsburg-párti álláspontját, amikor szíve és érdekei úgy kívánták. Második feleségétől 7 gyermeke született.

Az Esterházyak későbbi leszármazottai is szülőföldjük békéjét szorgalmazták, hazafias érzelmeikben nem kételkedhetünk. Bár hozzá kell tenni, hogy az Esterházyakat Bécsben általában megbízhatatlannak, Magyarországon pedig labancnak tartották.⁵⁸ De a Habsburg-párti katolikus főúr és az erdélyi református nemes, köztük a nagynevű fejedelmeket, későbbiek során pedig a kuruc és labanc egyaránt átértézték saját és mások magyarságát is. Ellenfelekké váltak, de ellenségekké, idegenekké soha!

Kétségtelen, hogy a Habsburgok uralkodása alatt az Esterházyak vitték legtöbbször mind rangban, mind vagyonban. Gyakran vádolják őket azzal, hogy „hazaáruló” tevékenységükért jutalomként szereztek vagyont, és ez a vagyon nagyságát tekintve már elérte a csillagos eget: A földterület nagysága alapján a XIX. század végén az Esterházyak birtoka 403 300 hold volt. A család összvagyon, mai árfolyamon számolva 150 milliárd forintot tett ki, ebből csak a földbirtok 75 milliárdot érhetett.⁵⁹

De nézzük meg azt a „hazaáruló” tevékenységet, amelyért a vagyont és rangot kapták. Említettük, hogy az Esterházyak ösatyja, Miklós nádor, a család legbefolyásosabb személyisége, kétszer is jól házasodott, és ezekkel a házasságokkal nagy vagyonra tett szert. Ellenben az államférfiúi tehetségéhez nem férhet kétség. Hazafiságáról nem is beszélve! Még végrendeletében

⁵⁶ A korban egyedülálló könyvet állított össze a világ összes Szűz Mária-ábrázolásáról „Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti” címmel, amely 1690-ben jelent meg Nagyszombatban.

⁵⁷ ZACHAR József: Egy az Isten, egy a nemzet. Heraldika Kiadó, Budapest 2009, 122. o.

⁵⁸ Ez olyannyira igaz, hogy amikor a XX. század 90-es évek elején Pozsonyban többmagammal létrehoztuk a két háború közötti felvidéki magyar politikusról és mártíromságot szenvedett gróf Esterházy Jánosról elnevezett közművelődési klubot, sok tájékozatlan kis-magyarországi, ám magasabb beosztású személy is értetlenül csóválta a fejét és labancnak titulálta őt, s vele együtt minket is.

⁵⁹ <https://novekedes.hu/elemezsek/az-eszterhazy-csalad-foldteruletei-ma-75-milliard-forintot-ernenek-ismerjek-meg-a-1800-as-evek-nagy-foldbirtokosait>

is arra biztatja leszármazottjait, hogy válasszanak maguknak magyar házastársat. László fiának, aki sajnos elesett a Vezekényi csatában a következő szavakat intézi: „... *idegen nemzetben ne akarom hogy öltözzék, nem a más nemzetségekhez való idegenségből avagy azoknak megvetéséért, hanem az idegen erkölcsöknek össze elegyítésének eltávoztatásáért, aki igen ritkán hoz jót [...] Hanem, ha valamivel alsóbb rend lészen is magánál az, vegye maga nemzetét.*”⁶⁰ Bárcsak századunk ifjúsága megfogadná ezt a tanácsot! De ilyen tanácsot már senkitől nem kapnak.

Miklós nádor legkedvesebb fia, a fent említett László, hét évvel apja halála után hősi halált halt a törökök elleni harcban. De Esterházy Miklós már 12 éves korában, 1596-ban elvesztette egyik testvérét, Istvánt, aki szintén a török ellen esett el a mezőkeresztesi csatában. Másik testvérenek, Pálnak Ferenc nevű fia 35 éves korában halt meg a Vezekényi csatában. Harmadik testvérenek, Dánielnek négy fia esett el a törökök ellen: Tamás és Gáspár a Vezekényi csatában veszett oda, előbbi 27, utóbbi 24 évesen. Egy további, György, noha pap, esztergomi prépost volt, Párkánynál 1663-ban 33 éves korában, és végül Mihály 57 évesen 1686-ban, Budánál esett el. Ugyancsak alezredesi rangban Esterházy Antal, aki Esterházy Pál herceg ükunokája volt, 1789(90)-ben, 22 éves korában halt meg egy csatában szerzett sebesülésben.

De az első, 1914–1918-as Nagy Háborúban legalább féltucatnyi Esterházy halt hősi halált, és legalább két személy ebből a főnemesi családból a második háborúban.

Ezeket a tényeket csak azért hangsúlyozzuk, mert a közvéleményben az a téves elképzelés él, hogy a gazdagok, különösen akkor, amikor hatalmuk és dicsőségük csúcsán voltak, mentesültek a haza fegyveres védelme alól. Nem, nem voltak mentesek, mert volt bennük egy olyan tudat, hogy egy bizonyos küldetést teljesítenek, amelyről úgy gondolták, hogy a nagyobb közösség, sőt az egész nemzet elvárja tőlük, hogy szükség esetén akár az életüket is feláldozzák.

De ha ezek az érvek nem lennének elégségesek, akkor az utolsó érvként felsorakoztathatnánk a valódi „kurucokat” az Eszterházyak között. Egyikük gróf Esterházy Antal (1676–1722), Esterházy Ferenc (Pál nádor öccse) és Thököly Katalin fia, Thököly Imre fejedelem unokaöccse. Ő volt a Héttorony utolsó magyar foglya, a későbbi kuruc tábornagy, aki elkísérte száműzetésbe II. Rákóczi Ferenc fejedelmet egészen Rodostóig (*tör. Tekirdağ*), és ma is mellette nyugszik a kassai Szent Erzsébet Székesegyházban.⁶¹ Mint e cikk szerzője, nagy tisztelettel adózom neki, mert két ősem, Csámpai György főhadnagy és Csámpai István főhadnagy az ő seregében szolgált, és ezzel nemzetségünk nevére nagyobb dicsőséget szereztek.⁶²

Mindenesetre meg kell említeni az Esterházy családból származó egyházi méltóságokat, akik szintén tudatosították küldetésüket, amelyet a nemzet érdekében teljesítettek. Közülük ki kell emelni a Vágújhelyen született gróf Esterházy Imrét (1664–1745), aki ugyan szerény életszemléletű, ugyanakkor a művészetek nagy pártfogója, és a pálos rend legfőbb előjárója lett. 1738-ban Pozsonyban közreműködött a Szent Erzsébet-rend kolostorának megalapításában, melynek feladata a betegek gondozása volt.⁶³ Végül esztergomi érsekként 1741-ben Mária Terézia fejére tette a Szent Koronát.⁶⁴

És ha mindennek ellenére az Esterházy név még mindig kételyeket ébreszt valakiben, itt van egy magyar politikus a két világháború közötti Szlovákiából, Isten szolgája, gróf Esterházy János, akinek ma talán a legnagyobb kultusza van az Esterházy család között az egész Kárpát-medencében. És ne felejtjük el, hogy ő az Esterházy Dániel által alapított ág leszármazottja, akinek két fia életét áldozta a Nagyvezekény melletti csatáéért. Politikusként akkor valósította meg

⁶⁰ BERÉNYI László: *Esterházyak – egy ezeréves család története*. Első kötet. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont 2014, 123. old.

⁶¹ Unokája, Esterházy László Bálint (1740–1805) francia tábornok, majd diplomata volt.

⁶² Bővebben róluk: THALY Kálmán: *Gróf Esterházy Antal kurucz generális tábortábori könyve 1706–1709*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1901.

⁶³ Közlebb GURÍNOVÁ – SCHWANDTNEROVÁ, Monika: *Život a sociálno-charitatívna činnosť svätej Alžbety Uhorskej*. Váry. Trnava 2017, s. 176–182.

⁶⁴ Georg Raphael Donner Szent Márton lovasszobra a pozsonyi dómban valójában Esterházy Imrét ábrázolja magyar huszáruhában, aki az egyik legnagyobb mecénása volt a templom átépítésének.

küldetését, amikor az 1938-as első bécsi döntés után magára vállalta a Szlovákiában rekedt nemzeti kisebbségek sorsát. A háború után, mint a nemzetek közötti történelmi megbékélés fáklyavivője, és mindenek előtt mint mélyen vallásos keresztény és rendíthetetlen mártír, aki megjárta a szovjet gulágokat és Csehszlovákia legszigorúbb börtöneit, tanúságot tett rendíthetetlen humanista gondolkodásáról.⁶⁵ Életszemléletével többszörösen kiköszörülte az Esterházy család népszerűségén ejtett vélt vagy valós csorbákat.

* * *

Az Illésházy családból a történelmi irodalom leggyakrabban Illésházy I. István nádort és a család utolsó tagját, II. Istvánt említi. Az első halála és a második születése között azonban eltelt több mint 150 év. Ebben az időszakban az Illésházy család több tagja is fontos pozíciókat töltött be. Közülük néhányan több figyelmet érdemelnek, míg mások nem voltak ilyen kiemelkedő személyiségek.

Illésházy Gáspár (1592–1648) István öccsének, Ferencnek volt a fia, és Trencsén vármegyében a reformáció lelkes támogatójaként mutatkozott be, amely Trencsén környékén nem talált nagy lelkesedésre. Elvette a templomot és a temetőket a város katolikusaitól, hívei kiutasították a plébánost, és a katolikusokat megfosztották minden közhivataltól. Ugyanakkor támogatta az evangélikus oktatást. Csatlakozott Bethlen Gábor felkeléséhez, és Thurzó Imrével együtt részt vett a Nikolsburgi béketárgyalásokon. Működése alatt kezdődött meg a máriatölgyesi kastély építését, amely az Illésházi család székhelye lett.

1648-ban bekövetkezett halála után idősebbik fia, Gábor (1622–1667) vette át a Trencsén- és Liptó vármegye főispáni tisztséget, és 1667-ben bekövetkezett haláláig ezt be is töltötte. Érdemes megemlíteni, hogy Széchy Évát, Széchy Mária nővérét vette feleségül, aki a szépirodalomban Murányi Vénuszként vált ismertté. Gábor, mint Murány várának parancsnoka, megengedte Wesselényi Ferencnek, hogy elfoglalja a várat, amiért árulással vádolták. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem joggal bírálta őt, mint olyan személyt, aki a dicsőség és elismerés iránti vágya miatt többször hajlandó volt áttérni a katolikus hitre, majd vissza a protestantizmusra.

Utána, 1667-ben öccse, György (1625–1689) vette át a tisztséget, aki nyugodt, de energikus természetének köszönhetően más fontos tisztséget is betöltött, többek között császári és királyi kamarás, valamint főasztalnokmester volt. Bátyjával ellentétben ő az ellenreformáció híve volt, de Wesselényi összeesküvésének leleplezése után, amikor Trencsént német katonai helyőrség szállta meg, Thököly Imre mellé állt. A német helyőrség fenntartása sokkal költségesebb volt, és a helyi lakosság is szenvedett emiatt, amivel György nem tudott azonosulni. De nem ez volt az egyetlen ok, mert sokakhoz hasonlóan őt is a császár elleni összeesküvéssel vádolták, sőt be is börtönözték. Annak ellenére, hogy hűséget esküdött a császárnak, Illésházy Miklóst, a császár hűséges támogatóját nevezték ki új kormányzónak. A tőle elkobzott vagyon is az új főispán birtokába került. Dolgozatunk témájával kapcsolatban megemlítendő, hogy lánya, Ilona férjhez ment Esterházy Ferenchez (1641–1683) a Zala- és Somogy vármegye főispánjához, aki a néhai Esterházy Miklós nádor fia volt.

Így Illésházy György utódja a Trencsén- és Liptó vármegye főispáni tisztségben Illésházy Miklós (1653–1723), Illésházy Ferenc fia volt, aki 1683-ban Párkánynál, a törökök elleni csatában esett el. Amellett, hogy jómódú nemes volt, kimagasló műveltséggel is rendelkezett. Már 15 éves korában összeállított egy török tankönyvet (vagy erre valakit megbízott), amely kéziratban maradt fenn⁶⁶ Mivel a kéziratot 1668-ra datálják, azaz öt évvel Újvár bevétele után, amikor a Magyarországon a török uralom még meglehetősen stabil volt, sőt Bécs elfoglalásának gondolata is felmerült, nem kizárt, hogy a kézirat szerzője maga Illésházy Miklós volt, aki nagy politikai

⁶⁵ Róla közelebb MOLNÁR Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Méry Ratio 2022.

⁶⁶ NÉMETH Gyula: A magyarországi oszmán-török nyelv. Illésházy Miklós török nyelvkönyve 1668-ból. In: *Nyelvtudományi Közlemények*, LXIX. kötet, 1. sz. Budapest 1967, 57-109 old.

karrier előtt állt, és ezért feltételezte, hogy a török nyelv ismerete szükséges lesz számára. Így is történt, 1678-ban grófi címet kapott, annak ellenére, hogy nagybátyja, aki felnevelte, Thököly Imre felkelői mellé állt. Ő azonban hű maradt a császárhoz. A császár iránti hűsége olyan nagy volt, hogy Trencsén kapuit megnyitotta a császári csapatok előtt. 1684-ben I. Lipót császár Liptó- és Trencsén vármegye örökös főispánjává nevezte ki őt, és egyúttal az összes Illésházy birtok örököse lett. II. Rákóczi Ferenc kurucai elől azonban Bécsbe kellett menekülnie, ahol 1706-ban a magyar udvari kancellárrá nevezték ki. Onnan vezette a hivatalát is, és ő volt az első világi személy, aki ezt a tisztséget betöltötte, hiszen előtte mindannyian egyházi méltóságok voltak ebben a pozícióban.⁶⁷ Ebben a tisztségben írta alá a Pragmatica sanctiót is, amely lehetővé tette, hogy Mária Terézia legyen a Habsburg trón örököse. Jó kapcsolatot ápolt Korponayné Géczy Juliannával is, akit lőcsei fehér asszonyként ismerünk,⁶⁸ aki elárulta Lőcsét a császári csapatoknak. Amikor azonban fordult a kocka, maga Illésházy Miklós is tagja volt annak a törvényszéknek, amely halálra ítélte őt.

Gróf Illésházy István

Magyar Pantheon.

Illésházy II. István gróf az Aranygyapjas renddel. Forrás: a szerző archívuma

Az Illésházy család⁶⁹ utolsó sarja II. István (1762–1838) volt, aki korának egyik legnépszerűbb személyisége volt. Legnagyobb tanítómesterének az Esterházy család egyik tagját, bácsikáját gróf Esterházy Károly püspököt (1725–1799) tekintette. 1800-ban ünnepélyesen kinevezték mindkét megye örökös főispánjává. Teljes odaadással törekedett gazdasági

⁶⁷ Az Esterházy családból utána ezt a tisztséget Esterházy Imre (1725) veszprémi püspök és Esterházy Ferenc (1762–1787) töltötte be, aki egyben Horvátország bánja is volt.

⁶⁸ Szépirodalmi regényben feldolgozva lásd: JÓKAI, Mór: A lőcsei fehér asszony I-II. Révai Testvérek, Budapest 1897.

⁶⁹ NAGY Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1858, IV., 222-229. old., FAZEKAS István: Az Illésházy család XVII. századi leszármazása. In: Turul, LXV. évf., 1992, 13-17 old.

fejlődésükre és nagy pártfogója volt a kulturális intézményeknek. Szolgálataiért 1808-ban Illésházy Istvánt Magyarország alkancellárjává nevezték ki, és ugyanebben az évben megkapta az Aranygyapjas Rendet.

Amikor Napóleon 1809. május 15-én közzétette "schönbrunni" kiáltványát, amelyben felszólította a magyarokat, hogy álljanak ki függetlenségük mellett, és Franciaország protektorátusa alatt válasszanak maguknak királyt, a magyar főurak egy része Illésházy Istvánra gondolt, amit Napóleon is tudott. Illésházy István azonban visszautasította az ajánlatot, mivel hűséget esküdött koronás királyának.⁷⁰ Amikor Ferenc császár és király a balszerencsésen végződött wagrami csata után menekülni kényszerült, Illésházy mindig mellette volt, és Dubnicán, a saját kastélyában fogadta. Még I. Sándor orosz cár is meglátogatta, hogy kifejezze szeretetét a császár iránt. Mégis a császári titkosrendőrség megfigyelésének tárgyává vált. Szokás volt, hogy a titkosrendőrségnek az országgyűlés megnyitásakor ügynökei segítségével az országgyűlés alsó és felsőházának minden tagjáról jellemzést kellett készítenie a belügyminiszter számára, aki az egyik jelentésben a következőket írta róla: „*Körülbelül hatvanéves, nagy ismeretei, nagy szónoki tehetsége s nagy vagyona van. Az egész országban, de főleg az ő két megyéjében (Liptóban és Trencsénben) hihetetlenül népszerű. A megyei tisztviselőket csak atyafiainak nevezi s mindenkinek, sokszor kérés nélkül is, szívesen nyújt segítséget. Emiatt mód nélkül szeretik és becsülik őt. Az 1825–1827. évi országgyűlésen az ellenzéknek annál inkább veszedelmes feje volt, mert a rendeknek teljes bizalmát bírta; mert szerették őt s ragaszkodtak hozzá. Minden, ami az ellenzékhez tartozott, az ő kezébe futott. Nemák és Borsiczky követeknek hevestámadásai a kormány ellen az ő műve volt. A mostani (1830-i) országgyűlésen is nagy hatással van a rendekre, főleg az ellenzékiekre, akik valósággal hódolnak neki. Az 1826. év március havában a császár megdorgálta őt, e miatt a hazafias párt nagy fájdalomra otthagyta az országgyűlést.*”⁷¹

1822-ben a császár abszolutista intézkedései ellen tiltakozva lemondott örökös főispáni tisztségéről és visszatért birtokaira. Egyik kezdeményezője volt a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának, amely gróf Széchenyi István nevéhez fűződik. Széchenyit nézetei miatt a császári titkosrendőrség is megfigyelte, és a beszámolók szerint Széchenyit Illésházy meghosszabbított karjának tekintették, aki a legnagyobb befolyással bírt Széchenyire.

Míg ekkoriban az Esterházy család volt Magyarország legnépesebb és egyben leggazdagabb családja, addig Illésházy István vagyona fokozatosan kezdett megroppanni. Ő maga azonban egyenrangúnak tartotta családját az Esterházy családdal.⁷²

Életét legendák övezték. Mintha valami láthatatlan erő azt akarta volna, hogy az Esterházyak és az Illésházyak között a mérleg az Illésházyak oldalára billenjen. Még életében elterjedt a történet, hogy ő volt Csermák Antal (*Anton Cermak Edler von Luid und Rohan 1771-1822*), a verbunkos mester és neves zenész apja. Halála után ez a történet két történelmi regényben is megjelenik,⁷³ amelyek a kis korkülönbség miatt úgy módosítják a történetet, hogy valójában Csermák Antal apja Illésházy János volt, István pedig a féltestvére. A regénynek az a része, amelyben a neves zenész Illésházy István halála után márvány síremlékénél sírva siratja: — Szeretett István bátyám, szeretett István bátyám ... ! Hasonlóképpen, közel száz évvel Illésházy István halála után egy magyarországi népszerű folyóiratban "A birtok nem eladó" címmel jelenik meg egy novella,⁷⁴ amelyben a szerző egy fiktív történetben az utolsó Illésházy birtokának esetleges eladását intézi Esterházy hercegnek. A két nagyúr közvetítői közötti beszélgetés során a következő mondat hangzik el Illésházy gróf emberétől: „*nem nagyobb úr Esterházy, mint az én*

⁷⁰ Állítólag egy másik lehetséges jelölt Esterházy Miklós herceg (1765-1833) lett volna, de ő is visszautasította.

⁷¹ TAKÁTS Tibor: Illésházy István és a titkosrendőrség. In: Budapesti Szemle. 1929. 212. évf. 616. szám, 331. old.

⁷² DESEFFY József: Emlékbeszéd gr. Illésházy István ig. tag felett. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. Vol. 5. (1838-1840). Buda 1842, 185. old.

⁷³ SZIKLAY Ferenc: Hangzatka. Ludwig Voggeneiter Verlag, Berlin 1924; BARÁT Endre: Bolygóút. Zeneműkiadó, Budapest 1966.

⁷⁴ SZOMBATHY Viktor: A birtok nem eladó. In: Tükör, VIII. évf., 11/1940. szám. 523-525. old.

*gazdám. Az Illésházyak aranygyapja mindig van olyan előkelő, mint az Esterházyak tizenegyágú koronája ... S az én gazdám az utolsó Illésházy, a dubnici várúr. Ferenc császár alig különb nála ...*⁷⁵

Tény, hogy anyagi körülményei az idők során bonyolultabbá váltak. A rendelkezésre álló anyagok szerint nem élvezte a fényűzést, nem pazarolta pénzügyeit, de a politikai tevékenységével járó pazar reprezentáció sok pénzt igényelt. Ehhez hozzá kell tenni, hogy nagy gavallér volt, ugyanakkor rendkívül jótékonykodó. Többmillió ingatlanvagyonát 1835-ben szinte pénzért eladta Sina György bárónak. Ezzel kapcsolatban is van egy történet, amely szerint könnyes szemmel búcsúzott Dubnicától, ahol az Illésházy család 254 éven át korlátlan úr volt. A környező falvakból jöttek el hozzá búcsúzni az alattvalói, hogy utoljára lássák kedvenc földesurukat. De Illésházy Istvánt állítólag még ekkor sem hagyta el a humora. Amikor a környező falvak egyik rítusa megszorította és megcsókolta a kezét, és azon siránkozott, hogy mi lesz velük, ha a szeretet ura, a mi atyánk elhagyja őket, Illésházy odafordult hozzá, és könnyes szemmel válaszolt neki és a többieknek: — *Hát fiaim, ha atyátok elhagy is, kaptok helyette egy fiút.*⁷⁶

Hozzá kell azonban tenni, hogy Illésházy István korának egyik legműveltebb főura volt. Tanulmányait a jezsuitáknál kezdte Nagyszombatban 1771-ben, de két év múlva, a jezsuita rend feloszlata után, felvilágosult tanárok felügyelete mellett folytatta tanulmányait. Filozófiai tanulmányait Nagyszombatban fejezte be, de 1778-ban Budán art-doktori címet kapott. Ezzel párhuzamosan, 1777 és 1779 között a Nagyszombatból Budára költözött egyetem jogi karán tanult, és az egi líceumban hazai és egyházi jogi előadásokat hallgatott. A magyar mellett latinul, németül, franciául, olaszul és szlovákul beszélt és írt. Nagy irodalombarát volt, minden fontosabb kiadványt beszerezett, és könyvtárat alapított, amely egyes források szerint 20.000 címet is tartalmazott. A rendelkezésre álló adatok szerint a Magyar Nemzeti Múzeumra 6089 címet, azaz mintegy 8000 kötetet hagyott. József nádornak címzett, 1835. június 22-én kelt levelében azt írta, hogy a több korosztályon keresztül összegyűjtött könyv-, kézirat- és térképgyűjteményét minden feltétel nélkül a múzeumra hagyja.⁷⁷

⁷⁵ Ugyanott 525. old.

⁷⁶ V.S. Egy régi magyar főúr és udvara III. In: Vasárnapi Újság. Képes folyóirat 1897, 3. sz. 40. o. (megjegyzés: szójáték van elrejtve a mondatban, mert Sina gróf szlovákul fiút is jelentett).

⁷⁷ BERLÁSZ Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802-1864. A Széchényi Országos Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825–1848/49). Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1981, 217. o.

A máriatólgyesi Illésházy könyvtár Ex Librise. Forrás: NYIREŐ, István: Régi magyar exlibrisek, 1521–1900. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1970, 41. kép.

Ha számba vesszük az Illésházy család véráldozatát, amely szintén a dicsőség és presztízs mérlegére kerül, akkor a Jagelló-korszakban még jelentős szerepet játszott Illésházy György, István pálos elődje. Ő 1526-ban részt vett a török elleni mohácsi csatában, ahol elesett. Illésházy Ferenc (Miklós kancellár apja) 1683-ban a párkányi csatában esett el. Illésházy Antal, II. István öccse, a francia háborúk során 1799-ben esett el Helvetiában, a mai Svájcban, Zürich közelében. Hazafelé tartott, hogy megnősüljön, amikor egy jelentéktelen harci összecsapás során lelőtték. Halála végzetes volt az Illésházy család számára, hiszen az ő leszármazottai révén folytatódhatott volna a család vérvonala.

Valójában minden Illésházy, aki az örökös főispáni tisztséget betöltötte, egyben az 1657-ben alapított trencsényi Mária-kongregáció rektora is volt. A kongregáció első rektora gróf Illésházy György volt, aki 1650-ben tért át a katolikus hitre. Az ő 1689-ben bekövetkezett halála után ezt a tisztséget gróf Illésházy Miklós, majd utána Illésházy József vette át. A jezsuita rend feloszlatása után a kongregáció a piaristák irányítása alá került, de II. József császár mégis megszüntette, és csak 1855-ben állították vissza, amikor az utolsó Illésházy már kihalt.

* * *

Ideális lenne, ha Máriatólgyes alapításának 830. évfordulója alkalmából kijelenthetnénk, hogy a hatalom és a dicsőség terén az Illésházy család megelőzte az Esterházyakat. Nem így van! A virágzó és nagyszámú Esterházy családnak sokkal több lehetősége volt arra, hogy Magyarország és az egész Habsburg Birodalom társadalmi ranglétráján egyre magasabbra és magasabbra emelkedjen. Míg a XVIII. század végén már nyilvánvaló volt, hogy az Illésházy családdal a vérvonal folytatása veszélybe került, addig az Esterházyaknál már ketten büszkélkedhetett birodalmi hercegi címmel, akik ezt a címet egészen a XX. század elejéig biztosították utódaiknak,⁷⁸ beleértve az Aranygyapjas-rendet, és szinte számtalan gróf volt közülük, akik mindenféle állami, diplomáciai és egyházi tisztséget töltöttek be Magyarországon. Az Esterházy család népszerűsége Európa-szerte elterjedt: Esterházy (fényes) Miklós József herceg 1760 és

⁷⁸ Összesen 12 Esterházy volt 1687-től a hercegi cím törvényes birtokosa.

1790 között Joseph Haydnt hívta meg operazenekarának karmesterként, Esterházy Károly János gróf pedig 1818-ban és 1824-ben Franz Schubertet hívta meg zselízi kastélyába. Népszerűségük a mai napig tart, amit az is bizonyít, hogy számos dolgot és intézményt neveztek el róluk.⁷⁹ Ezzel szemben az Illésházy család tagjai, akik kevésbé törődtek utódaikkal, nem voltak ennyire ambíciózusak és törekvők. Nem mindig tudtak alkalmazkodni a megfelelő politikai helyzethez, vagy éppen akkor lázadtak fel, amikor az a legkevésbé volt helyénvaló. Bár az utolsó, II. István a tudomány, a kultúra és a művészetek nagy pártfogója volt, és a szegényebb rétegeket is támogatta, de ez már nem számított. Míg Illésházyékat szinte elfelejtette a közvélemény, addig Esterházyékra a lakosság jelentős része élénken emlékszik. Kívánatos lenne tehát nagyobb figyelmet szentelni különösen az Illésházy család azon tagjainak népszerűsítésére, akik hozzájárultak a város és környéke építéséhez, fejlődéséhez.

Irodalom:

- BARÁT Endre: Bolygótűz. Budapest: Zeneműkiadó, 1966.
- BERÉNYI László: Esterházyak – egy ezeréves család története. Első kötet. Eszterháza: Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, 2014.
- BERLÁSZ, Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1864. A Széchényi Országos Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825–1848/49). Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1981.
- CSÁMPAI, Ottó: A hősök nem halnak meg! Négy Esterházy egy hullása a Vezekényi csatában. Püski, Budapest 2022.
- DESEWFFY, József: Emlékbeszéd gr. Illésházy István ig. tag felett. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 5. kötet (1838-1840). Buda: 1842, 163-186. old
- ESTERHÁZY, Péter: Harmonia caelestis. Bratislava: Kalligram 2005.
- ESTERAS, Pal: Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagy-Szombatban 1690.
- ESZTERHÁZY János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája 1901.
- ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család leírásához mellékelt oklevéltár.* 3. – F. IV. 1/149. – H. O. I. 40.
- FAZEKAS, István: Az Illésházy család XVII. századi leszármazása. In: Turul, LXV. évf., 1992, 13-17. old.
- GURÍNOVÁ – SCHWANDTNEROVÁ, Monika: Život a sociálno-charitatívna činnosť svätej Alžbety Uhorskej. Trnava: Váry s.r.o. 2017.
- HORVÁTH, Mihály: Magyarország történelme IV., Pesten: 1871.
- JÓKAI, Mór: A löcsei fehér asszony I-II. Révai Testvérek, Budapest 1897.
- KRUPPA, Tamás: Illésházy István, Forgách Ferenc és a jezsuiták. Megjegyzések a felségsértési per előtörténetéhez. In: Századok. Roč. 157, 2023, 2. sz., 319-340. old
- MOLNÁR, Imre: Esterházy János élete és mártírhalála. Méry Ratio 2022.
- MOTESÍKY, Árpád: A nagyvezekényi csatamezőn – 5. In: Hetedhétár. 9. évf. 2005, 22. sz.
- NAGY, Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest: 1858, IV., 222-229. old.
- NÉMETH, Gyula: A magyarországi oszmán-török nyelv. Illésházy Miklós török nyelvkönyve 1668-ból. In: Nyelvtudományi Közlemények, LXIX. Kötet, 1. sz. Budapest: 1967, 57–109. old.

⁷⁹ J. C. Mikan cseh-osztrák botanikus „Esterhazyia splendida” nevű virágot nevezett el Esterházy Miklós hercegről (1765–1833), aki a mai Eisenstadt területén parkot alapított; a róla elnevezett dolomitbarlangot Esterházy Móríc fedezte fel Csákvár közelében 1926-1928-ban. Egerben található az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, az ingyencek pedig Esterházy-sültet, valamint az Esterházy-szelet nevű süteményt fogyasztják.

- NYIREŐ, István: Régi magyar exlibrisek, 1521–1900. Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár, 1970.
- PARADIN, Claude: Devises heroïques, Lyons, Jean de Tournes és Guillaume Gazeau, 1557
[French Emblems: Facsimile Page \(gla.ac.uk\)](#)
- SZOMBATHY Viktor: A birtok nem eladó. In: Tükör. VIII évf., 11/1940. sz., 523-525. old
- SZIKLAY Ferenc: Hangzatka. Berlin: Ludwig Voggenreiter Verlag, 1924.
- TAKÁTS Sándor: Illésházy István és a titkosrendőrség. In: Budapesti Szemle. 1929. 212. kötet, 616. szám, s. 330-355.
- THALY, Kálmán (uvádza): Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1901.
- ZACHAR, József: Egy az Isten, egy a nemzet. Budapest: Heraldika, 2009.
- V.S.: Egy régi magyar főúr és udvara. In: Vasárnapi Újság. Képes folyóirat. 1897, 3. sz.
- WEBER, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai. 1. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1987.